

कराः तेभ्यो विदुष्वराजं नृपभूजिताः प्रदद्यादिति । एवं नियुक्तैस्तैस्तैः तदाह वाचस्पत्यः “निजधर्माविरोधेन यस्तु सामयिको भवेत् । सोऽपि यत्नेन संरक्ष्यो धर्मो राजततश्च यः” इति । निजधर्माविरोधेन त्रौ-तकार्त्तकर्माविरोधेन सामयिकः समयाच्चिप्यको यो धर्मो गोप्रचारोदकरश्च देवगृहपावननादिरूपः सोऽपि यत्नेन रक्षणीयः । यच्च राजा कृतो निजधर्माविरोधेमेव यः सामयिको धर्मो यावत्प्राप्यकर्मज्ञानन्देयमण्डरातिम-भूयसे तदगादयो न प्रत्यापनीया इत्येवंरूपः सोऽपि यत्नेन रक्षणीय इत्यर्थः । इहस्यतिरपि “नित्यं नैमि-त्तिकं कार्यं शान्तिवन्त्येवमन्तथा । पौराणां कर्म कु-र्युं नो शान्तिर्गो निर्णयं तथेति” । पौराणां पुरवाधि-नाम्नित्यर्थः । एवं राजनिवृत्तसमुदायविशेषस्य कार्य-विशेष उक्तः । सर्वसमुदायाणां कार्यमाह च एव “यावन्नोचितमनासु सहेतः समवक्रिया । त्राधाकावे-त ना काव्या धर्मकाव्ये तत्रैव च । चाटचौराभ्ये बाधाः सर्वसाधारणाः स्युताः । तत्रोपचयनं कार्यं सर्वैर्बलैर्न केनचिदिति” । गणानामेवमन्तथा यद्वैः पापयुक्तेन-मादीनां समुदायार्थः । ततश्च गणपापयुक्तेनमादीनां समवकरणमन्तरेण यद्युपद्रवो दुःपरिहरः धर्मकाव्यं च दुःसाध्यमन्तरेण परिभाषिको सप्तयाक्रिया सर्वैर्बलैः कर्तव्यः । चाटोदकः । चाटचौरादभ्यो भवे प्राप्ते तदुपचयनं सर्वैः कार्यमित्यर्थः । धर्मकाव्यं नपि समुदाय-कार्यमित्युक्तं तत्रैव “नमाप्रपादेव नृपतदाकाराभसं-स्रति” । तत्साधनादिरुद्राणां संस्कारो यजनक्रिया । कुलायननिरोधश्च कार्यमन्तरेण यत्नः । यत्नेतद्विहितं पक्षे धर्मो वा समवक्रिया । पापनीयाः समस्तैर्बलैः समर्थै विवर्धयेत् । पर्वसहस्रं दण्डस्य निवर्धनं दुरादिति” । उभा यत्नयः । प्रया पानीयशान्तिः । चारायः उपवनम् । संकतिः पीपीहारः । संस्कार-उपनयनादिकः प्रेतदहनादिकश्च । यजनक्रिया शोच-यागादिकर्तृभ्यो दानम् । कुलायननिरोधः । कुलायनस्य दुर्मिखाद्यपेगमगर्जनस्य धारणम् । कुलायननिरोधश्चेति कल्पतरो पातः । कुलायननिरोधः कुलायाः प्रवर्तन-प्रतिबन्धश्च । एवं कृता उपयक्रिया न केवलं समुदाय-भिरेव पापनीया अपि तु राज्यापि इत्याह नारदः “पापयुक्तेनमन्त्येवपूज्यातगच्छादिषु । संरक्षेत् समं-राष्ट्रा दूरे खनपदे तथेति” । पापयुक्ता वेदोक्तविरुद्ध-

धारण्यतिरिक्ताः सर्वे विहितः । तेषु विहित-भिन्नाचरणाद्याः सन्ति । नेगमाः सार्विका वसिष्ठ-प्रभृतयः । तेषु सकञ्चुकसन्देगहरपुरुषतिरस्कारिणो दण्ड्या इत्येवमादयोवह्वः समया विद्यन्ते । यद्य वा नेगमाः सामप्रपञ्चत्वेन वे वेदप्राणाग्निसिन्धुः न पाप-पतादयः । अथयः एकविंशोपजीविनः । तान्निदधनयैव अग्रेया विक्रयमित्येवमादिनाः समया वरीवर्त्तन्ते । पूजा इत्यन्तरोद्गादयः । प्रातगण्यद्वारार्चनाह कात्यायनः “नानावृधधरा प्राताः समवेतास्तु की-र्त्तिताः । कुलानां हि समूहस्तु गणः सम्यक्कीर्त्तितः” इति । पूजे प्राते वास्तुसत्सृज्य समरे न गन्धमित्ये-वमादयः समया वर्त्तन्ते । गण्ये तु पञ्चमे दिने पञ्चमे वर्षे वा चर्चयेधः कर्त्तव्य इत्येवमादि समया सम्यक् । मन्त्रादीन्मादिगन्धेन मन्त्रपुरीनिविष्टस्य महाजनादेः परिमण्डः । तत्र गुरुदक्षिणाद्यर्चनागतौ सान्नीध्य इ-त्यादिः समयोऽस्ति । इमे तु धान्यादिकं नृहीत्या अन्यत्र न तदिक्रयमित्यादिरिति समयः । जलपदे तु कश्चि-दिक्रयवकायास्तुल्यपदस्यमित्याद्यनेकविधः समयो यदोवर्त्तते । तत्रैव समवजाते यथा न अयति तथा राजा कुल्योदयार्थः । समुदाटिपुरुषविषये विशेषमाह इहस्यतिः “कोशेन सेव्यक्रियया मध्यस्थेवौ परस्परम् । विवाहं कृत्वा यः कुर्वुः काव्योचि समनन्तरम्” इति । कोशेन देवताज्ञानोदकधानेन । सेव्यक्रियया समवप-त्रेण । मध्यस्थेः प्रतिभूमिः काव्योचि समुदायाव्योचि । एतदुक्तं भवति । समुदायिभिः परस्परं समयातिक्र-माभावात् कोशादिभिर्विवाहसत्याद्या सामयिककाव्योचि कर्त्तव्यानीति । कात्यायनोऽपि “समूहानां तु यो धर्म-स्तेन धर्मो ते सदा । प्रकटुः पर्वकर्मोचि सधर्मो-ध्यस्थिताः” इति । सामयिकधर्मनिजधर्मानतिक्रमेण स-र्वकाव्योचि समुदायिनः कुर्वुरित्यर्थः । याज्ञवल्क्योऽपि “निजधर्माविरोधेन यस्तु सामयिको भवेत् । सोऽपि यत्नेन संरक्ष्यो धर्मो राजततश्च यः” इति । निजधर्मावि-रोधेनेत्यनेन निजधर्माविरोधी सामयिको धर्मो यथा सन्ध्यावन्दनवेद्यायां सर्वैरेव सन्ध्यापारपरिहारेण, राज-भवनं प्रत्यागन्तव्यं गो न्यायस्यति प्रथमसाहसं दण्ड्याः इति नासौ रक्ष्य इत्यर्थोऽङ्गम् । कात्यायनोऽपि “अ-विरोधेन धर्मस्य निर्मितं राजशासनम् । तद्धेवाचरयं पूजं कर्त्तव्यम् नृपाश्रयेति” । धर्मस्य सौतभासादि-